

Tuliketun tarinoita

– TOTTA JA TARUA
SAAMELAISUUDESTA

Tuliketun tarinat on toteutettu Oulun yliopiston luokanopettaja- ja varhaiskasvatuksen opiskelijoiden projektina yhteistyössä Pohjois-Pohjanmaan museon kanssa. Oppaan tarkoitus on avata Lappiosastolta löytyvien QR-koodien sisältöä sekä tarjota lisätietoa saamelaisista ja saamelaisuudesta.

Sisällys

1 TULIKETUN TARINOITA - TOTTA JA TARUA SAAMELAISUUDESTA	2
MUSEON LUENTOSALIN VARAAMINEN.....	3
REKVISIITTA JA TARVIKKEET	3
QR-KOODIEN LUKEMINEN.....	3
2 YLÄKERTA: LAPPIOSASTON QR-KOODIT	4
QR-KOODI 1: TERVETULOA!.....	4
QR-KOODI 2: NELJÄN MAAN KANSAA.....	5
QR-KOODI 3: KIISAT, LOIDOT JA VILLARAANUT.....	6
QR-KOODI 4: REVONTULIEN TAIKAA	7
QR-KOODI 6: VÄRIEN ILOA VAATTEISSA	8
QR-KOODI 7: KAUNIIT JA KÄYTÄNNÖLLISET KÄSITYÖT.....	10
QR-KOODI 8: SAMAANI JA SAAMELAISET USKOMUKSET	11
QR-KOODI 9: LELUT JA LEIKIT.....	12
QR-KOODI 10: SAMULI PAULAHARJU	13
QR-KOODI 11: KIITOS JA TERVETULOA UUDELLEEN.....	13
3 ALAKERRASSA / MUUALLA TOTEUTETTAVIA TEHTÄVIÄ	14
1. MUSIIKKI	14
2. TAIDE.....	14
3. SAAMELAISET VUODENAJAT	15
4. ELÄINLEIKKI JA ARPOMISLORU	15
5. TULIKETTU -HIERONTA.....	16
4 TEHTÄVIÄ ENNEN JA JÄLKEEN MUSEOKÄYNNIN	17
5 LINKKIPANKKI.....	18
6 KOKOAVAN KUVATEHTÄVÄN SISÄLTÖ.....	21

1 TULIKETUN TARINOITA - TOTTA JA TARUA SAAMELAISUUDESTA

Tervetuloa käyttämään Pohjois-Pohjanmaan Lappiosastolle laatimaamme materiaalia saamelaisesta kulttuurista. Se on suunniteltu lähtökohtaisesti esi- ja alakouluikäisille lapsille, mutta sitä voi soveltaa eri ikäryhmille. Materiaalia voi käyttää sekä lapsiryhmien että esimerkiksi perheen tai muiden läheisten kanssa. Isommat lapset voivat tutustua QR-koodeihin myös itsenäisesti.

Tämän oppaan tarkoitus on avata Lappiosastolta löytyvien QR-koodien (11 kpl) sisältöä sekä tarjota lisätietoa saamelaisista ja saamelaisuudesta. QR-koodi aukeaa YouTube-videoon, joka sisältää aina tietoa ja tehtävän. Osan tehtävistä ja leikeistä voi toteuttaa museon alakerrassa sijaitsevassa luentosalissa tai vaikka omassa luokassa ennen tai jälkeen museokäynnin. Voit hyödyntää materiaaleja valitsemalla tehtävistä sopivimmat ja mieluisimmat toteutettaviksi.

Alkuun kerromme ohjeistuksia ja vinkkejä materiaalin ja QR-koodien käyttöä varten. Sen jälkeen löydät jokaisen QR-koodin otsikon alta niihin liittyvät tehtävät, ohjeistukset, sekä lisätietoa, joita ei varsinaisten QR-koodien sisältä löydy. Lopuksi olemme vielä listanneet muutamia hyödyllisiä linkkejä, joista löytyy lisää tietoa saamelaisista ja saamelaisesta kulttuurista.

Terveisin: Luokanopettajaopiskelijat Kaisa Manninen, Mia Keinänen sekä varhaiskasvatuksen opiskelijat Lea Kyllönen, Riikka Kokko ja Tiina Karevuo

Erityiskiitokset:

Laura Kivilinna, graafisen suunnittelun harjoittelija, Luuppi (kettukuvat)

Maila Vaarala, saamenkielinen varhaiskasvattaja Mäntylä-Snellmanin pk (sanat ja lorut pohjoissaameksi)

Tatu Lappalainen (revontulikuvat)

MUSEON LUENTOSALIN VARAAMINEN

Museon luentosalin varaaminen on suositeltavaa silloin, kun museoon mennään ison lapsiryhmän kanssa ja kun saatavilla on toinen ohjaaja mukaan kierrokselle (Lappiosasto on aika pieni tila). Tuolloin ryhmä voidaan jakaa kahtia jolloin toinen ohjaaja voi olla puolikkaan ryhmän kanssa Lappiosastolla ja toinen ohjaaja voi tehdä luentosalissa toiminnallisia tehtäviä toisen puolikkaan kanssa. Luentosalin voit varata soittamalla etukäteen museolle hyvissä ajoin ennen käyntiä. (**Museon asiakaspalvelu puh. 044 703 7161, maanantaisin museo on suljettu**).

REKVISIITTA JA TARVIKKEET

Olemme valmistaneet museokierrosta varten hieman rekvisiittaa (Tulikettu-käsinukke, nuotio sekä 6. QR-koodia varten turkis ja verka-kangas palaset), joka on ryhmien käytettävissä museolla. Tulikettu voi kulkea kierroksella mukana vaikka koko ajan, ja nuotiota on tarkoitus käyttää erityisesti QR-koodin 4 kohdalla kodan edessä. Museolla on myös kirjanen, johon on koottu kaikkien koodien sisältö. Näin kierroksen voi käydä myös ilman teknisiä laitteita.

Museolta löytyy myös virkattuja istuinalustoja, joita voidaan käyttää esimerkiksi keskustelutehtävissä liikkumisen rauhoittamiseksi. Voit pyytää rekvisiittaa museon henkilökunnalta ala-aulassa. Halutessasi voit ottaa ryhmällesi mukaan muistiinpanovälineet, sillä niitä ei ole museolla saatavissa. Kirjoituslustoja museolla on.

QR-koodi 10 sisältää tehtävän etsiä museosta esineitä kuvien perusteella. Kuvat löytyvät myös QR-koodin takaa, mutta halutessaan tehtävän voi tulostaa paperisena mukaan tiedoston viimeiseltä sivulta.

QR-KOODIEN LUKEMINEN

Jokaisella pisteellä on Tuliketun QR-koodi, josta avautuu älypuhelimien tai tabletin QR-koodi -sovelluksen avulla tietoa, tehtävien ohjeistuksia, äänitteitä tai kuvia lasten käyttöön. Tätä varten riittää, että ryhmässä on yksi älypuhelin tai tabletti käytettävissä. QR-koodi -sovellus kannattaa asentaa puhelimeen tai tablettiin valmiiksi ja ainakin kokeilla sen käyttöä jo ennen museolle saapumista. Mikäli QR-koodien käyttö ei ole lapsille ennestään tuttua, sitä voi harjoitella museolla lisää antamalla oppilaiden kokeilla tehtävien avaamista vuorotellen.

2 YLÄKERTA: LAPPIOSASTON QR-KOODIT

QR-KOODI 1: TERVETULOA!

<https://youtu.be/wyKweHy4Wjo>

Ensimmäistä kohtaa varten voit ottaa käyttöön tekemämme Tulikettu-käsinuken, jonka saat museon aulasta pyytämällä henkilökunnalta. Tuliketun mukana saat myös halutessasi mukaan nuotion, joita voidaan hyödyntää kierroksella. Tulikettua voidaan käyttää koko kierroksen ajan apuna.

Buorre beaivi!

Onpa mukava nähdä sinut täällä museon Lappiosastolla. Minua kutsutaan Tuliketuksi. Olet tervetullut tutustumaan kanssani saamelaiseen kulttuuriin!

Tänne museon Lappiosastolle on kerätty vanhoja saamelaisia esineitä. Kuten koulussa ja eskarissa, täälläkin on sääntöjä:

- Museossa ollaan ja liikutaan rauhallisesti.
- Puhutaan myös rauhallisella äänellä, sillä huutaminen voi häiritä muita museovieraita.
- Esineitä ei kosketella, koska ne ovat vanhoja ja arvokkaita. Ne on tarkoitettu tutkittavaksi vain katsomalla.

TEHTÄVÄ: Tervehdysleikki

Kuunnelkaa pohjoissaamelaisia tervehdyksiä ja kokeilkaa saameksi tervehtimistä myös itse. Tehtävään voidaan arpoa parit naruleikillä, joka on sovellus kolttasaamelaisesta perinneleikistä. Opettaja pitää kädessään kaksin kerroin taitettuja naruja, ja oppilaat tarttuvat narujen päihin. Samaan naruun tarttuneista tulee pari. Huom! Naruja voi olla opettajan kädessä ainoastaan sen verran, mikä on oppilaiden määrä jaettuna kahdella. Esimerkiksi jos oppilaita on 24, naruja on opettajalla kädessä 12. Jos oppilaita on pariton määrä, opettaja voi olla yhden oppilaan pari.

QR-KOODI 2: NELJÄN MAAN KANSAA

<https://youtu.be/pVR5KpbayyM>

Saamelaiset ovat ainoa alkuperäiskansa Euroopassa. Saamelaiset ovat kotoisin neljän eri maan alueelta: Norjasta, Ruotsista, Suomesta ja Venäjältä. Saamelaiset puhuvat useita kieliä. Suomessa puhutaan pohjoissaamea, inarinsaamea ja koltansaamea. Saamelaiset kulttuurit eroavat toisistaan kielen, historian, kulttuurin, elinkeinojen ja asuinalueen perusteella.

Saamelaisten kulttuuria ja kieltä on aikoinaan väheksytty ja jopa yritetty hävittää. Nykyään saamelaisia kulttuureja kuitenkin arvostetaan ja kieliä yritetään säilyttää. Saamelaisilla on oma lippu ja kansallispäivää vietetään 6. helmikuuta.

Lipussa on neljää väriä. Niitä käytetään myös kansallispuvuissa. Neljä väriä kertovat siitä, että saamelaisia asuu neljän maan alueella. Ympyrän punainen puoli kuvastaa aurinkoa ja sininen kuuta.

TEHTÄVÄ:

Mitä tiedät ennestään saamelaisista? Missä olet kuullut saamen kieltä? Tunnetko itse jonkun saamelaisen?

LISÄTIETOA

Vaikka saamelaisten kulttuurin katsotaan eroavan kielellisesti, aineellisesti sekä henkisesti esimerkiksi ruotsalaisista ja suomalaisista sekä muista naapureistaan, saamelainen kulttuuri ei kuitenkaan ole sekään yhtenäinen vaan vaihtelee merkittävästikin alueittain muun muassa kielen ja elintapojen suhteen. Saamelaiskielet ovat eriytyneet varhaiskantasuomesta, joka oli yhteinen suomalais-saamelainen kantakieli. Saamelaiskieliä on yhteensä kymmenen erilaista, kuten pohjoissaame, inarinsaame sekä koltansaame, joita kaikkia kolmea puhutaan Suomessa. Saamelaiskielet ovat toisilleen läheisiä sukukieliä.

QR-KOODI 3: KIISAT, LOIDOT JA VILLARAANUT

<https://youtu.be/DtkipIXd4k4>

KOTA

Loude eli telttavaatekota on vanha porosaamelainen asumus. Yhdessä kodassa saattoi asua useampikin perhe, jolloin tila kodassa jaettiin perheiden kesken. Liikkuvan elämäntavan vuoksi huonekaluja ei ollut ja arvotavarat kuljetettiin mukana kiisassa eli arkussa. Kodan sivuseinille tehtiin loidot esimerkiksi koivunvarvuista. Päivisin loidot toimivat istuimina ja öisin nukkumapaikkoina. Tyynyinä olivat erilaiset pussit ja säkit, peittoina oli villaraanuja. Kodan keskellä oleva nuotio piti kodan lämpimänä ja ruoka valmistettiin katosta roikkuvassa padassa. Kodan kattoon sai myös kiinni komsion, jossa vauvoja tuuditettiin uneen.

PERHE

Perheellä ja suvulla on tärkeä rooli saamelaisessa kulttuurissa. Saamelaiset yhteisöt, siidat, muodostuvat sukulaisuuden perusteella. Suvun ja yhteisöjen tärkeys näkyy myös saamen kielessä sekä porosaamelaisilla sukumerkkijärjestelmässä. Suomessa puhuttavissa saamen kielissä on eri sanat eri sukulaisille. Sukulaisuussanat kertovat muun muassa sisarusten ikäjärjestyksestä sekä ovatko serkut isän vai äidin puolelta.

TEHTÄVÄ:

Pohtikaa ja keskustelkaa yhteisesti missä ja miten saamelaiset asuvat nykyään. Voitte käyttää myös esimerkiksi kännyköitä tai tabletteja apuna tiedon etsimiseksi.

Millainen sinun perheesi ja sukusi on, onko se tiivis yhteisö, kuten saamelaisilla?

QR-KOODI 4: REVONTULIEN TAIKAA

<https://youtu.be/X5ZnI-MZSsU>

Tälle pisteelle voit ottaa rekvisiitaksi nuotion luomaan tunnelmaa. Materiaalilaatikosta löytyy led-valot, jotka voi laittaa nuotion eteen “tuleksi”.

TARUJA REVONTULISTA

Revontuliin liittyy paljon uskomuksia ja tarinoita. Istuudu kodan eteen ja katsele ylöspäin. Näetkö kauniit taivaalla loimuavat värit? Kuvittele, että on ilta, luonto on hiljainen ja taivas kirkas. Puiden yllä on kaunis lumipeitto. Kuu on kivunnut ylös taivaalle ja tähdet tuikkivat kirkkaina. Kirjailija Sakari Topeliuksen tallentaman vanhan kertomuksen mukaan revontulet syntyvät, kun tuntureilla juokseva tulikettu piiskaa hännällään hankea niin, että kipunoita sinkoa taivaalle. Kipinät värjäävät taivaalle loimuavia viivoja. Vihreitä, keltaisia, punaisia, violetteja. Koko taivaankansi leimuaa.

Saamelaiset ovat suhtautuneet revontuliin kunnioittavasti. Revontulia ei saanut hännätä tai pilkata, sillä muutoin ne voivat tulla alas ja kostaa hännäjäälle vaikkapa jähmettämällä tämän kivipaadeksi.

TEHTÄVÄ:

Keskustelkaa nuotion äärellä revontulista. Oletteko nähneet revontulia? Minkä värisiä ne olivat ja miten ne liikkuivat? Tiedätkö miten ne syntyvät?

LISÄTIETOA:

Muita uskomuksia revontulista

Koltat uskoivat revontulten saaneen alkunsa verestä, joka vuoti Nainâs-nimisen taruhenkilön jalkaan tulleesta haavasta. Punaisena leimuavien revontulten on myös arveltu ennustaneen sotia.

Revontulien synty

Auringosta lähtee koko ajan pienen pieniä hiukkasia avaruuteen. Hiukkasvirtaa kutsutaan aurinkotuuleksi, joka kuljettaa hiukkasia myös maan ilmakehään, Ilmakehään törmätessään molekyylit virittyvät korkeampaan energiatilaan. Virityksen purkautuessa energia purkautuu fotonina eli valona. Valo näkyy meille maan pinnalle revontulina.

Lisää tietoa löydät ilmatieteenlaitoksen sivuilta: <http://ilmatieteenlaitos.fi/tietoa-revontulista>

QR-KOODI 5: ELINKEINOJA

<https://youtu.be/8SO7TYK6rP4>

Saamelaisten elämänmuoto on ollut luonnonläheinen. Sen vuoksi perinteiset elinkeinot ovat vahvasti yhteydessä luontoon. Alun perin saamelaiset olivat metsästäjiä ja kalastajia, mutta myös poronhoito ja maanviljely ovat olleet pitkään tärkeitä elinkeinoja. Saamelaiset ovat yhdistelleet eri elinkeinoja ja harjoittaneet niitä pienimuotoisesti. Luonnonvaroja käytettiin vain sen verran kuin oli välttämätöntä.

Nykyisin suuri osa saamelaisista on muuttanut pois Lapista ja asuu kaupungeissa. Siellä heillä on nykyaikaisia ammatteja. Toisaalta Lappiin saapuvat turistit tuovat saamelaisille töitä matkailun parissa.

TEHTÄVÄ: Työkalujen tunnistaminen

Tutkikaa vitriinissä olevia työkaluja. Mitä työkaluja saamelaiset ovat käyttäneet? Mitä niistä tunnistit etukäteen?

LISÄTIETOA

Suomessa saamelaiset on tapana jakaa pohjois- eli tunturisaamelaisiin, inarinsaamelaisiin ja kolttasaamelaisiin, jotka eroavat toisistaan kielen, historian, kulttuurin, elinkeinojen ja asuinalueen perusteella. Saamelaisista puhuttaessa tulisi kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, ettei ole taikittujen yhteisten tunnusmerkkien, kuten poronhoidon, joikun, erityisen luontosuhteen, kielen ja kulttuurin, yhdistävän kaikkia saamelaisia ajasta ja paikasta riippumatta. Saamelaiset ovat tänä päivänä hyvin moninainen ryhmä erilaisia ihmisiä.

QR-KOODI 6: VÄRIEN ILOA VAATTEISSA

<https://youtu.be/UO1AeemQ-SE>

Suomessa on käytössä viisi erilaista saamenpukua. Miesten ja naisten puvut ovat keskenään erilaiset. Materiaalina niissä käytetään perinteisesti verkkaa, eli lampaan villasta kudottua kangasta. Pukujen perusmalli on kaikilla alueilla sama, mutta eri sukuilla ja kansoilla on omat tapansa koristella pukua. Koristeluissa käytetään esimerkiksi nauhoja ja helmiä.

Verkakankaan lisäksi päähineitä ommellaan poron-, ketun-, hylkeen-, kaniinin- ja kilinnahkasta. Turkislakit pitävät pään lämpimänä pakkasella. Myös kenkiä tehdään turkiksesta ja nahasta. Ennen vanhaan kenkiin laitettiin heinää lämmikkeeksi ja suojaksi jaloille.

TEHTÄVÄ:

Keskustelkaa yhdessä: Tiedätkö, millä nimellä saamelaismiesten lakkia kutsutaan? Mitä eroja on miehen ja naisen puvuilla? Mitä samaa niissä on?

Tehtävä ryhmille: Kokeilkaa, miltä pukujen materiaalit tuntuvat (kenkäheinä, turkis, verka, löytyvät materiaaleista). Miltä ne tuoksuvat? Millaista ääntä niistä lähtee?

LISÄTIETOA:

Saamelaisten kansallispuku eli saamenpuku on pohjoissaameksi gákti, inarinsaameksi mááccuh ja koltansaameksi pihttáz.

Aikaisemmin saamelaisnaiset peittivät päänsä liikkueensa kodin ulkopuolella. Jos ei haluttu pitää päähinettä, pään peittona oli ainakin huivi. Erityisen tärkeätä pään peittäminen oli kirkossa ja kirkkomatkoilla. Saamelaista päähinettä naiset käyttivät vielä senkin jälkeen, kun muuten olivat siirtyneet käyttämään länsimaisia vaatteita. Vieläkin monet vanhimman sukupolven saamelaisnaisista käyttävät perinteistä päähinettä päivittäin.

Suomen saamelaisalueella voidaan erottaa viisi pukuperinnealuetta, joilla on myös omat päähinemallinsa. Perinnealueiden sisällä on lisäksi vaihtelua suvuittain ja alueittain. Saamelaisen käyttämän puvun määrittää kuitenkin hänen oma ja sukunsa perinne, ei asuinpaikka. Suomen saamelaisalueella yleisin naisen päähine on punainen hilkkamainen verkapäähine, joka on koristettu alueen ja suvun tapojen mukaan reunapitsillä sekä koriste- ja silkkinauhoin. Suomen saamelaisista omanlainen päähineperinne on kolttasaamelaisilla, joiden perinteessä työllä, vaimolla ja leskellä on oma päähinemallinsa. Päähineet ommellaan punaisesta verasta ja koristetaan helmikoristein.

Verkalakkien lisäksi talvella käytetään erilaisia turkislakkeja. Hienoin materiaali turkislakkeihin on hauras poronvasannahka. Vasannahan lisäksi turkispäähineitä ommellaan ketun-, hylkeen-, kaniinin- ja kilinnahkasta ja poron koipinahkasta. Turkispäähineiden muodossa on eroja eri alueiden välillä, esimerkiksi länsipuolella päähineet ovat pyöreämmän muotoisia. Turkispäähineet koristetaan verkatupsuin, jota Enontekiön alueella usein koristetaan koristenauhoin. Inarinsaamelaisten päähineissä tupsujen väri on tavallisesti punainen ja vihreä.

Kenkäheinä on saamelaisen perinteistiedon ydinaluetta. Kenkäheinät olivat entisajan saamelaisille välttämätön hyötytarvike niin talvella kuin kesälläkin. Kenkäheiniä käytettiin jalan suojana ja eristeenä niin talvisissa poronkarvanutukkaissa kuin kesällä vuotakengissäkin.

Kenkäheinän keruun ja käsittelyn katsotaan yhä vielä kuuluvan pohjoisiin perustaitoihin vaikka kenkäheinien käyttö onkin jäänyt nykyarjessa vähäiseksi.

Entisajan elämässä kenkäheinät olivat välttämätön hyötytarvike. Nykyään kenkäheinää ei enää juurikaan käytetä arkielämässä. Kenkäheinien keruu ja käsittely on aikaa vievää työtä ja niiden käyttö roskaavaa. Uudet materiaalit villasta teknisiin kuituihin ovat ottaneet niiden paikan kenkien lämmöneristeenä. Kenkäheinien keruuta ja käsittelyä ja kenkien heinittämistä pidetään tästä huolimatta saamelaisessa ympäristössä kulttuurisesti merkittävänä taitona. Kenkäheiniä käytetään mm. saamenkäsityöissä uusien nutukkaiden ja sisnakenkien täyttämiseen muotoonsa ja niiden säilyttämiseen. Hyvältä tuoksuvalta raikkaat uudet kenkäheinät tuovat mukanaan muiston pohjoisen puronvarren intensiivisestä kesästä.

QR-KOODI 7: KAUNIIT JA KÄYTÄNNÖLLISET KÄSITYÖT

<https://youtu.be/FZEcjhzaqg0>

Saamen kielessä sanat taide ja taiteilija ovat melko uusia tulokkaita. Taidetta ja kauneutta on saamelaisten keskuudessa tarkasteltu perinteisesti hieman erilaisesta näkökulmasta. Saamelaistaiteen perusta on kansanperinteessä eli käsityötaidossa, joka on saameksi *duodji*. Kauneus on kulkenut saamelaisyhteisöissä pitkään käytännöllisyyden kanssa käsi kädessä, eikä taidetta ole välttämättä tehty pelkästään taiteen vuoksi. Nykyisin taiteena ensisijaisesti nähty saamelaiskäsityö on alunperin ollut henkilökohtaiseen käyttöön suunniteltuja käyttöesineitä. Materiaaleina käytettiin muun muassa villaa, kaarnaa, puuta, eläinten nahkaa, luuta, juuria tai sarvea. Esimerkiksi porosta ja puusta osattiin hyödyntää lähes kaikki osat.

TEHTÄVÄ:

Tutki vitriinissä olevia esineitä ja valitse niistä mielestäsi mielenkiintoisin. Mihin esinettä käytettiin, mikä sen tarkoitus oli ja mistä se on tehty? Esitelkää ryhmässä valitsemanne esineet muille ja kertokaa myös, miksi valitsitte juuri kyseisen esineen.

LISÄTIETOA:

Sámi duodjin eli saamelaisen käsityön juuret ovat syvällä historiassa. Esineiden mallit ja koristelutyylit pohjautuvat vanhoihin käyttöesineisiin, joita aikaisemmin lähes jokaisen oli osattava tehdä. Leuku- eli puukkoseppien, puuseppien, ompelijoiden tai kutojien ammattikuntaa ei ollut.

Nykyisin sámi duodji on usein taidekäsiyötä ja siitä on tullut monille elinkeino tai elinkeinon osa. Kauniisti, koristellut puukot, naaput (poron lypsykauha), kuksat (juomakauha) ja hopea-astiat ovat monille koriste-esineitä, joita ei raskita käyttää niin kuin niiden kantamalleja on vuosituhansien ajan käytetty. Saamelaiset taiteilijat luovat kaiken aikaa perinteisiä materiaaleja, muoto- ja koristelutapoja soveltavia uusia malleja, koruja, asusteita ja käyttöesineitä.

Duodjin taitajat ovat oppineet hyödyntämään esimerkiksi porosta ja puusta lähes kaikki niiden osat. Koivustakin kelpaavat käsitöihin paitsi puuainees, myös parkki, tuohi ja juuret. Vanhinta perinnettä sámi duodjissa edustavat sarvi-, luu-, puu- ja nahkastyöt. Tinalangan teon, nauhapunonnan ja tekstiilityön saamelaiset ovat omaksuneet osittain muilta kansoilta.

Luu- ja sarvitöiden materiaalina käytetään poron sarviluuta, muita luuston osia ja lehmän ja hirven sarvia. Luusta ja sarvesta valmistetaan lusikoita, tiuhtoja (nauhapirta), laukun leukoja, neulakoteloita, veitsen kahvoja – nykyisin myös koruja. Lisäksi koristeellisia sarviupotuksia käytetään monissa puuesineissä, kuten kuksissa, naapuissa, ajo- ja matkasauvoissa, pulloissa ja kiisoissa (arkku). Saamelainen ornamenttiikka on runsaimmillaan ja kauneimmillaan juuri sarvi- ja luutöissä.

QR-KOODI 8: SAMAANI JA SAAMELAISET USKOMUKSET

<https://youtu.be/9i9ka3NtD1M>

Samanismi on saamelaisten perinteinen uskomusjärjestelmä. Samanismissa uskotaan, että myös eläimillä ja kasveilla on sielu. Myös kivissä, esineissä ja taivaankappaleissa voi olla henki tai sielu. Noidat eli samaanit olivat parantajia, tietäjiä, näkijöitä ja profeettoja. Vanhat kalliomaalaukset, pyhät paikat ja rumpukuvat kertovat saamelaisesta maailmankuvasta. Samaanirumpuihin on ikuistettu saamelaisten näkemys maailmankaikkeuden rakenteesta: maailmankaikkeus muodostuu kolmesta osasta.

TEHTÄVÄ:

Kuvittele, että jokin tai jotkut kehonosasi ovat samaanirumpuja (esimerkiksi reisi, käsivarsi tai maha). Minkälaisia rytmejä luulet samaanien soittaneen rummuilla? Kokeilkaa ensin erilaisia rytmejä kehosoitimilla ja kehitelkää sitten ryhmässä yhteinen muutamien rummun lyöntien rytmi ja soittakaa se yhdessä.

LISÄTIETOA:

Saamelaisten uskomukset ovat perinteisesti hyvin läheisesti sidoksissa luonnon elementteihin. Näitä ovat esimerkiksi aurinko, kuu, tuuli, revontulet, maa, vesi, tuli ja eläimet. Vanhat kalliomaalaukset, pyhät paikat ja rumpukuvat kertovat saamelaisesta maailmankuvasta. Samaanirumpuihin on ikuistettu saamelaisten näkemys maailmankaikkeuden rakenteesta: maailmankaikkeus eli kosmos muodostuu alimmasta, keskimmäisestä sekä ylimmästä maailmasta, joita kuvataan rumpujen kalvopinnoilla omilla symboleillaan. Alimmainen osuus edustaa maanalaista tuonelaa. Keskimäinen edustaa maanpinnan aluetta, jota ihmiset ja eläimet asuttavat. Ylimpänä on taivas, joka kuuluu jumalille ja taivaankappaleiden uskomusolennoille.

Keskustelutehtävä esimerkiksi kouluun: Mitä yhteistä/mitä eroja löydät vanhasta samaaniuskosta esimerkiksi kristinuskon tai muun tuntemasi uskonnon kanssa? Entä millä tavalla se eroaa omista uskomuksistasi?

QR-KOODI 9: LELUT JA LEIKIT

<https://youtu.be/rc1QmemZDnQ>

Perinteisesti lelut on tehty itse. Käsityönä on tehty paljon nukkeja. Lapset itse kehittivät leluja ja leikkivälineitä luonnonmateriaaleista sekä poron luun ja sarven palasista. Sanaleikit olivat myös suosittuja.

Vitriinin isommat nuket ovat Aili Mattuksen tekemiä. Aili teki matkailijoille nukkeja myyntiin ja valmisti niiden puvut huolellisesti samoista materiaaleista, joista ihmistenkin vaatteet tehtiin. Ailin nukeilla on aina olemassa oma pari.

Vitriinissä oleva komsio on kehto, jossa lapsi oli talvellakin suojassa pakkaselta. Lapsi pidettiin komsiossa myös pidempien matkojen aikana.

TEHTÄVÄT:

Kuuntele äänitetty loru. Kuulet sen ensin pohjoissaameksi ja sitten suomeksi. Leiki mukana!
(Missä asuu talonpoika?)

Tutki vitriinin leluja, muistuttavatko ne omiasi?

QR-KOODI 10: SAMULI PAULAHARJU

<https://youtu.be/YwlzS1z81WE>

Samuli Paulaharju (1875-1944) teki elämäntyönsä kansanperinteen tallentajana. Oulun kuurojen koulun käsityönopeettajan työnsä ohella hän keräsi ja tallensi kansanperinnettä yli 40 vuoden ajan. Lopputuloksena oli kuusikymmentä viisi tuhatta merkintää kansanperinteestä, 8000 valokuvaa, tuhansia pikkutarkkoja piirtokuvia, satoja lehtiartikkeleita ja näistä syntyneet yli 20 kansanperinteen teosta. Tämä museon kokoelmakin, josta osa valitettasti on tuhoutunut tulipaloissa, on Paulaharjun työtä.

Tuiran kaupunginosassa sijaitseva Sininen talo on Samuli Paulaharjun kotitalo. Hän purki paikalla olleen vanhan talon ja rakennutti sen tilalle uuden puisen omakotitalon, Sinisen talon. Hän asui ja työskenteli Sinisessä talossa kuolemaansa asti. Samuli Paulaharjun työhuone näytti ennen samalta kuin huone, jonka näet ikkunasta kurkkaamalla.

TEHTÄVÄ:

Nyt on sinun vuorosi olla tutkija. Mitä kuvien esineistä ja yksityiskohdista löydät Lappi-osastolta? Mitä esineet ovat?

(Tulostettava versio kuvista tiedoston lopussa)

LISÄTIETOA:

<http://www.kaleva.fi/uutiset/oulu/takarannan-talosta-tuli-sininen-talo/121081/>

<http://www.nba.fi/rky1993/kohde1033.htm>

QR-KOODI 11: KIITOS JA TERVETULOA UUDELLEEN

<https://youtu.be/4t36lMq18ik>

Olipa mukava tutustua! Toivottavasti sinulla oli mukava matka saamelaisuuteen. Mitä uutta opit saamelaisista ja saamelaisuudesta tänään? Ota tästä tarra muistoksi. Nähdään pian taas uudestaan!

(Tämän tehtävän voi tehdä myös koulussa museokäynnin jälkeen kertaavana tehtävänä.)

3 ALAKERRASSA / MUUALLA TOTEUTETTAVIA TEHTÄVIÄ

Seuraavana on listattuna joitakin toimintaideoita alakerran luentosalissa toteutettavaksi. Nämä tehtävät soveltuvat myös koulussa tehtäviksi.

1. MUSIIKKI

Laulaminen on saamelaisten yksi keino siirtää perinteitä suullisesti. Saamelaisissa kulttuureissa on erilaisia musiikkiperinteitä: joiku (eli luothi), leu'dd ja livde. Pohjoissaamelaisessa joiussa korostuu erityisesti laulun melodia. Kolttasaamelaisten leu'dd on keino kertoa pitkiäkin kertomuksia laulun kautta. Inarinsaamelaisen livden voi sanoa olevan edellisten välimuoto.

Erityisesti joiku on säilynyt elinvoimaisena tähän päivään saakka. Myös nykymuusikot hyödyntävät sitä musiikissaan.

TEHTÄVÄ: Saamelaisen musiikin kuuntelu

Etsikää Youtubesta saamelaista musiikkia alla olevien vinkkien avulla. Miltä löytämäne musiikki kuulostaa? Perinteistä saamelaista voit löytää hakusanoilla joiku, leu'dd tai livde. Nykyaikaisempia saamelaisartisteja ovat esimerkiksi: Nils-Aslak Valkeapää (1943-2001), Sofia Jannok ja Mari Boine.

2. TAIDE

TEHTÄVÄ: Etsikää Google Arts -palvelusta saamelaisten taiteilijoiden teoksia. Mieti, liittyvätkö kaikki hakutulokset saamelaisuuteen. Voit kokeilla etsiä taideteoksia esimerkiksi seuraavilla nimillä tai hakusanoilla: Juhan Turi, Nils Nilsson Skum, sami culture.

LISÄTIETOA:

Suullinen perinne on saamelaisten keskuudessa ollut ja on edelleen tärkeä. Suullisen perinteen kautta siirtyy sukupolvelta toiselle muun muassa joiut, sadut, tarinat sekä kertomukset. Saamelainen kirjallisuus jaetaan kolmeen ryhmään, joista yksi on suullinen perinne ja kaksi muuta siirtymävaiheen kirjallisuus sekä kaunokirjallisuus.

Joiussa runokuvat ovat tyypillisesti hyvin konkreettisia ja käsitteellisiä elementtejä on vähän. Ihmiselämää verrataan usein luontoon ja sen tunnelmaan, ja luontoa edustavat usein esimerkiksi porot, linnut tai tunturit. Joiussa sävel on ensisijainen ja se onkin yleensä hyvin taitavasti toteutettu, kun taas sanat ovat toissijaisia, sillä joiut ovat tarkoitettu joikattavaksi ja joikaajan tarkoitus on ikään kuin maalata kuulijalle joiun sisältö.

3. SAAMELAISET VUODENAJAT

Saamenmaassa on neljän päävuodenajan (kevät, kesä, syksy, talvi) lisäksi neljä välivuodenaikaa. Ne sijoittuvat päävuodenaikojen väleihin. Välivuodenajat ovat nimeltään kevätkesä, syyskesä, syystalvi ja kevättalvi. Vuodenaikoja on useita hyvästä syystä. Ilmoista ja sään enteistä katsotaan, mitä milloinkin pitää tehdä. Pohjoinen luonto on jatkuvassa muutoksessa: auringon valon lisääntyminen ja väheneminen, lämpötilojen nousu ja lasku, kesän tulo ja talven teko... Pohjoinen elämäntyyli on synnyttänyt pohjoisen mielenlaadun, joka jäljittelee luonnon omaa elämää.

TEHTÄVÄ:

Montako vuodenaikaa Saamenmaassa on yhteensä? Järjestä vuodenajat oikeaan järjestykseen aloittaen keväästä.

Tiedätkö, mitä tarkoittavat ruska, kaamos tai yötön yö?

4. ELÄINLEIKKI JA ARPOMISLORU

<https://youtu.be/ogA0fRWmoAO>

Kuunnelkaa eläinten nimiä pohjoissaameksi. Jokainen voi samalla valita itselleen yhden eläimistä. Pidetään oma eläin salassa.

(Äänite eläimistä: poro, riekko, susi, kettu, jänis, orava, karhu)

Kuulette saamelaisen arpomislorun, arpokaa sen tahtiin aloittaja.

(Äänite arpomislorusta)

Tehdään lattialle piiri ja aloittaja menee piirin keskelle. Keskellä olija esittää omaa eläintään puhumatta, äänellä saa. Muut yrittävät arvata eläimen. Kun arvaus osuu oikeaan vaihdetaan keskellä olijaa.

5. TULIKETTU -HIERONTA

Ottakaa parit ja kysykää pareilta saako heitä hieroa. Valitkaa kumpi on ensin hierottavana ja tehkää sitten uudestaan toisinpäin. Hierottava käy istumaan tai mahalleen makaamaan ja satumatka voi alkaa. Ryhmän vetäjä voi joko tulostaa ohjeen (seuraavalla sivulla), lukea ja näyttää ryhmälle tai voitte katsoa mallia ja kuunnella runon videolta.

<https://youtu.be/yZfBBypjWJk>

Tulikettu -runo (Tuula Kallioniemi & Sinikka Raikunen, Hauska matka - Lukukirja, Otava)

1 Tuli kettu, tulikettu,	1 Laske kädet hierottavan yläselälle yksi kerrallaan ja sivele selkää alaspäin
2 musta kuin noki tai yö.	2 maalaa selkää ylhäältä alas
3 Lumi hohti tuntureilla.
Taivaalla tähtien vyö.	3 tee sormilla sadepisaroiita selkään
4 Yksin juoksi tunturissa	4 Piirrä tuliketun reittiä sormella selkään
5 huiskuhäntä, mustaturkki.	5 Piirrä käden kaikilla sormilla kiemuraa
6 Jälkien hienoa helminauhaa
välillä kettu takaansa kurkki.	6 Piirrä sormella kiemuraista viivaa ja silmukoita
7 Pakkasessa paukkuvassa	7 Tee sormilla sadepisaroiita selkään
8 repolainen tassut jäässä	8 Tee tassun jälkiä molempien käsien sormilla
9 lämpöä toivoi pakkassäässä.
Kylmissään häntäänsä kinoksiin
huiskaisi,	9 Lämmitä selkää laittamalla kaksi kättä vierekkäin selälle ja vaihtamalla paikkaa rauhallisesti, "huiskaisi" sanalla tee kädellä huiskaisu
10 kipinäkimpun taivaalle tuiskaisi.	10 Tee kipinöitä selkään sormilla
11 Ja kas kummaa,	11 Piirrä kämmenillä ympyrä selkään
12 äkkiä vasten taivasta tummaa	12 piirrä puolikaaria käsillä liikkuen alaselästä ylös
13 hulmusivat värikkäät vyöt,
revontulet,	13 piirrä revontulia selkään
14 tuliketun urotyöt.	14 "urotyöt": laske kädet hierottavan olkapäille.

4 TEHTÄVIÄ ENNEN JA JÄLKEEN MUSEOKÄYNNIN

ENNEN

- **Keskustelua.** Mitä tiedät etukäteen saamelaiskulttuureista? Mitä haluaisit tietää?
- Saamelaisuutta käsitteleviä lastenkirjoja esim.
 - Petra ja revontulet (Halttunen)
 - Seitsemän veden joiku (Gaski ym.)
 - Noidan laulu (Widmark)
 - Lentonoidan poika (Aikio)

JÄLKEEN

- **Tietovisa** ryhmissä.
- **Piirtäminen.** Saamenpuku, samaanin rumpu, kota, revontulet, työkalut... Mitä muistat museokäynniltä? Piirrä kuva.
- Museon alakerran tehtävät, mikäli niitä ei käyty museovierailulla.
- Tehtäviä, leikkejä, värityskuvia:
<http://www.samimuseum.fi/maahisweb/suomi/tarinat.html>
- **Lisätty todellisuus, liehuva lippu:** Asenna tabletille tai puhelimeen Quiver -sovellus (Android, iOS), tulosta linkistä löytyvä värityskuva, piirrä ja väritä lippuun saamenlippu ja katso sitä sovelluksella
http://www.quivervision.com/wp-content/uploads/2016/03/Q_FreeFlag_print.pdf

5 LINKKIPANKKI

- http://sukukansat.mafun.org/Saamelaiset_Suomessa_web.pdf.
 - Linkistä löytyy Sukukansojen ystävät ry:n julkaisuja 1. Otsikkona on “Saamelaiset Suomessa: näkökulmia ja ääniä tämän päivän saamelaisuuteen”. Tekstissä on kattava paketti Suomen saamelaisista.
- <http://www.samediggi.fi>
 - Saamelaiskäräjien kotisivuilta löydät mm. ajankohtaista tietoa saamelaiskäräjistä.
- http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=108&lang=finnish
 - Linkki kertoo saamelaisesta yhteisjärjestelmästä ja kansalaisjärjestötoiminnasta sekä saamelaisten yhdestätoista liputuspäivästä.
- http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_content&task=view&id=235&Itemid=263&lang=finnish
 - Linkki kertoo saamelaisesta käsityöstä. Mukana on käsityösanastoa pohjoissaameksi.
- http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=236&Itemid=372
 - Linkissä tietoa muun muassa saamelaisesta taiteesta, musiikista ja kirjallisuudesta.
- <http://www.siida.fi/sisalto/lapsille-ja-opiskelijoille/vuodenajan-teema/arkisto/saamelaiset-naisten-phineet>
 - Linkki kertoo saamelaisnaisten käyttämistä päähineistä. Tekstissä kerrotaan mm. koltansaamelaisten päähineperinteestä, jossa tytöllä, vaimolla ja leskellä on oma päähinemallinsa.
- <http://www.siida.fi/sisalto/lapsille-ja-opiskelijoille/vuodenajan-teema/arkisto/aili-ja-nuket>
 - Linkistä pääset tutustumaan inarinsaamelaiseen käsityöntekijään ja nukkemestariin Aili Matteukseen.
- <http://www.siida.fi/sisalto/lapsille-ja-opiskelijoille/vuodenajan-teema/arkisto/revontulet-2013-isen-taivaan-valonytelm>
 - Linkki kertoo revontulista sekä niihin liittyvistä taruista ja uskomuksista.

- <https://www.rovaniemi.fi/fi//Palvelut/8-vuodenaikaa>
 - Linkissä kerrotaan saamelaisten kahdeksasta vuodenaajasta, jotka ovat syystalvi, talvi, kevättalvi, kevät, kevätkesä, kesä, syyskesä ja syksy.
- <http://www.luontoon.fi/ukonsaari/saamelainenmaailmankuvajamytologia>
 - Linkistä pääset tutustumaan saamelaiseen maailmankuvaan ja mytologiaan. Luonnon ja ihmisen yhteys, shamanismi ja rituaalit, jumalat ja luonnonhaltijat sekä seidat tulevat tekstissä tutuiksi.
- <http://www.maailmankoulu.fi/node/421>
 - Maailmankoulun sivuilta löytyy mm. Saamen matkasanakirja sekä tietoa Maailmakoulun matkalaukuista.
- <http://www.samulipaulaharju.net/>
 - Linkkiin on koottu tietoa Samuli Paulaharjusta sekä lista hänen teoksistaan.
- <http://www.kaleva.fi/uutiset/oulu/takarannan-talosta-tuli-sininen-talo/121081/>
- <http://www.nba.fi/rky1993/kohde1033.htm>
 - Linkeistä löydät tietoa Samuli Paulaharjun kotitalosta, Sinisestä talosta.
- <http://sanosesaameksi.yle.fi/pikaopas-saamelaiskulttuuriin/>
 - Linkistä löydät pikaoppaan saamelaiskulttuuriin. Löydät tietoa mm. kansallisvaatteista, joikuperinteestä, käsitöistä ja kansallispäivästä.
- <https://www.google.com/culturalinstitute/beta/search?q=sami%20culture>
 - Linkistä löydät valokuvia saamelaisista esineistä ja mm. poroperinteestä.
- http://www.samimuseum.fi/maahisweb/suomi/tieto_kirjallisuus.html
 - Linkistä löydät mm. tutkimuksia ja matkakirjallisuutta sekä satuja, tarinoita ja lauluja suomen ja saamen kielellä.
- <http://www.taike.fi/fi/web/lappi/saamelaiskulttuuri>
 - Linkistä pääset Taiteen edistämiskeskuksen sivulle.
- <https://kansanmusiikki.fi/http%3A/www.kansanmusiikki.fi/musiikin-muisti-3-vahemmistojemme-lauluperinne/saamelaisten-musiikki>
 - Kansanmusiikki.fi sivustolta löytyy tietoa ja esimerkkejä joiku-, leu'dd- sekä livde-perinteistä. Linkissä kerrotaan, miten saamelaisväestö voidaan jakaa kielten ja paikalliskulttuurien mukaan lukuisiin ryhmiin ja miten esimerkiksi musiikkiperinteissä eri ryhmillä on huomattavia eroja. Tekstissä kerrotaan myös erilaisista joikutyylialueista ja saamelaismuusikoista.

- <https://www.youtube.com/watch?v=tU-np8zS4HQ>
 - Linkistä pääset kuulemaan ruotsalaisen laulaja-lauluntekijä Sofia Jannokin saamelaista musiikkia.
- https://www.youtube.com/watch?v=-qA7GDkKZJk&list=PLYjs7D_Et40S6JkpgGU21h3Vc4VnAruxJ
 - Linkistä pääset kuuntelemaan saamelaista folkmusiikkia.

6 KOKOAVAN KUVATEHTÄVÄN SISÄLTÖ

QR-koodi 11 sisältää tehtävän etsiä museosta esineitä kuvien perusteella. Kuvat löytyvät myös QR-koodin takaa, mutta halutessaan tehtävän voi tulostaa paperisena mukaan tiedoston viimeiseltä sivulta ja jakaa lapsille kierroksen lopuksi.

Kuvatehtävän vastaukset ovat:

1. Poronluusta tehty virkkuukoukku
2. Koriste naisen juhlapuvusta. Puku on Enontekiöltä.
3. Poronluusta tehty pullo, johon on kaiverretty kuvioita.
4. Lautanauhan teossa käytettävä levy, poronluuta
5. Juustomuotti. Puuta.
6. Suonilankaa käytettiin nahkavaatteiden ompeluun.
7. Poronsarvesta tehty lusikka.
8. Nukke lapselle leluksi.

Kuvatehtävä. Nyt on sinun vuorosi olla tutkija. Mitä kuvien esineistä ja yksityiskohdista löydät Lappiosastolta? Ympyröi kuvat.

Pohtikaa lopuksi yhdessä, mitä esineet ovat ja mitä niillä on tehty.

